

UOT 82-09

G.A.Əliyeva
Bakı Slavyan Universiteti
gultekin392@mail.ru

MÜSTƏQİLLİK ƏRƏFƏSİ AZƏRBAYCAN SƏRBƏST ŞEİRİNİN YENİ MƏRHƏLƏSİ KİMİ

Açar sözlər: müstəqillik, sərbəst şeir, ərəfə, yeni mərhələ, Cəbrayızadə, Mirseyid

Məqalədə müstəqillik ərəfəsi sərbəst şeirin yeni mərhələ imkanları araşdırılır. Göstərilir ki, bu dövrdə poetik düşüncədə böyük dəyişikliklər baş verir, yeni bir siyasi era başlayır. Bu dəyişim sərbəst şeirə yeni simaların gəlməsi ilə baş verir. 70-80-ci illərdə yaradıcılığa başlayan Vaqif Cəbrayızadə və Adil Mirseyid yaradıcılığında sərbəst şeirin imkanları daha da genişlənir və zənginləşir. V.Cəbrayızadə və A.Mirseyid poeziyasında modernizm və postmodernizmin təzahürləri formalaşır. Bu şairlərin yaradıcılığı ilə həm də sərbəst şeirin poetik ifadə vasitələri zənginləşmiş, ritm və intonasiyası dəyişmişdir. Sərbəst şeirin poetik dili, bədii təsvir və ifadə vasitələri dəyişdiyi kimi, obrazlar sistemi də dəyişir və yeniləşir. V.Cəbrayızadənin sərbəst şeirləri poetik struktur baxımından yeni və orijinaldır; sanki şair sözlər, ifadələr və söz qrupları ilə ilmə toxuyur. V.Cəbrayızadənin bir çox şeirlərində mövzu ilə forma vəhdətdə çıxış edir; onun poetik lirik dünyasındakı sehrlı, magik düşüncə bu zaman tragik hadisə və predmetlərə baş vurur. A.Mirseyidin poeziyası modernizm cərəyanının ən yaxşı nümunələrini özündə ehtiva edir. Onun poeziyasında Qərb modernizmi Şərq təsviri sənət elementləri, eləcə də caz havası ilə zənginləşir.

G.A.Алиева

КАНУН НЕЗАВИСИМОСТИ КАК НОВЫЙ ЭТАП АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО СВОБОДНОГО СТИХА

Ключевые слова: независимость, свободный стих, канун, новый этап, Джабраилзаде, Мирсеид

В статье исследуются возможности нового этапа свободного стиха накануне независимости. Показано, что в этот период происходят большие изменения в поэтическом мышлении, начинается новая политическая эра. Эти изменения происходят с появлением новых лиц в свободном стихе. Вагиф Джабраилзаде и Адиль Мирсеид, начавшие свою творческую деятельность в 1970-1980 годах, расширили и обогатили возможности свободного стиха. Проявления модернизма и постмодернизма формируются в поэзии В.Джабраилзаде и А.Мирсеида. Творчество этих поэтов также обогатили средства поэтического выражения свободного стиха, изменили ритм и интонацию. По мере изменения поэтического языка, художественного описания

и средств выражения свободной поэзии меняется и система образов. Свободный стих В.Джебраилзаде нов и оригинален с точки зрения поэтической структуры, как будто поэт вяжет петли словами, фразами и словосочетаниями. Во многих стихотворениях В.Джебраилзаде форма соединена с темой; чудесная, волшебная мысль в его поэтическом лирическом мире затем превращается в трагические события. Поэзия Мирсеида содержит в себе лучшие образцы модернизма. В его поэзии западный модернизм обогащается элементами восточного изобразительного искусства, а также атмосферой джаза.

G.A.Aliyeva

EVE OF INDEPENDENCE AS A NEW STAGE OF AZERBAIJANI FREE VERSE

Keywords: *independence, free verse, eve, new stage, Jabrayilzadeh, Mirseyid*

The article explores the possibilities of a new stage of free verse on the eve of independence. It is shown that during this period great changes take place in poetic thought, a new political era begins. This change occurs with the arrival of new faces in free verse. Vagif Jabrayilzade and Adil Mirseyid who began their creative works in 1970-1980, expanded and enriched the possibilities of free verse. Manifestation of modernism and postmodernism are formed in the poetry of V. Jabrayilzade and A. Mirseyid. The works of these poets also enriched the means of poetic expression of free verse, changed the rhythm and intonation. Just as the poetic language of free verse, the means of artistic description and expression have changed, so has the system of images changed and renewed. V. Jabrayilzade's free verse are new and original in terms of poetic structure; as if the poetic knitting a loop with words, phrases and word groups. In many poems of V. Jabrayilzade the form is united with the theme; the miraculous, magical thought in his poetic lyrical world then turns into tragic events. Mirseyid's poetry contains the best examples of modernism in itself. In his poetry, Western modernism is enriched with elements of Eastern fine arts, also with the atmosphere of jazz.

Bu illərdə sərbəst şeirə gələn gənc şairlərin şeirləri təkcə semantik-ritmik cəhətdən fərqlənmirdi, həm də obrazlılıq, assosiativlik, emosionallıq cəhətdən mövcud poetik nümunələrdən əsaslı dərəcədə seçilirdi. Artıq onların qarşısında 60-cı illər sərbəst şeirinin məhsuldar təcrübəsi və Ə. Kərim faktorunu vardı. Bu zaman milli sərbəst şeir özünün yeni mərhələsini yaşayırdı. Ə. Kərimdən sonra Ə. Salahzadə, V. Səmədoğlu, N. Həsənzadə, İ. İsmayilzadə kimi orijinal poetik yol keçən şairlər bu yolda ən yaxşı əsərlər yazmışdılar. Müstəqillik ərəfəsi sərbəst şeirini bütün parametrləri ilə yeni mərhələ adlandırmaq olar; təkcə ona görə yox ki, bu dövrdən xalqın siyasi təfəkküründə olduğu kimi, poetik düşüncəsində də böyük dəyişikliklər baş verir, yeni bir siyasi era başlayır. Çox zaman ədəbiyyatın inkişafını tarixi hadisələrlə

uyğunlaşdırmaq doğru nəticələrə gətirib çıxarmır. Ona görə ki, ötən əsrin 20-ci illərindən start götürən bu poetik forma mərhələ-mərhələ irəliyə doğru böyük bir yol keçmişdir. Müstəqillik dövründə isə sərbəst şeirin inkişafını şərtləndirən amillərin çoxluğu və özünəməxsusluğu onu əvvəlki mərhələlərdən fərqləndirir. Bu dövrün sərbəst şeir xüsusiyyətlərini aşağıdakı şəkildə ümumiləşdirmək olar:

1. Dövrün sərbəst şeiri özündən əvvəlki ənənəni yeni mərhələdə inkişaf etdirir.

2. Sərbəst şeirin poetikası zənginləşir və yeniləşir.

3. Bu mərhələdə sərbəst şeiri bundan əvvəlki dövrdəkindən çox şairlər yazıb yaradır, sərbəst şeir axını baş verir və bu poetik forma, belə demək mümkünsə, bir qədər də kütləviləşir.

4. Sərbəst şeir fərdi üslubların çoxluğuna qovuşur.

5. Sərbəst şeirin dili, poetik formasında dəyişikliklər olur, danışıq nitqi və nəsr elementləri (epiklik) artır.

6. Poeziya siyasi təfəkkürdən gələn azadlığa qovuşduğu üçün sərbəst şeir də ideya və poetika cəhətdən azad prinsiplərlə yazılır, yəni Azərbaycan sərbəst şeiri Qərb poeziyasına bir qədər də yaxınlaşır.

7. Sərbəst şeirin poetik dili, bədii təsvir və ifadə vasitələri dəyişdiyi kimi, obrazlar sistemi də dəyişir və yeniləşir.

Altmışıncıların gətirdiyi yeni bədii estetik prinsiplər özündə 70-ciləri və 80-ciləri formalaşdırırdı. Doğrudur, bu dövrdə yazılan bəzi poetik parçalar yalnız təcrübə xarakteri daşıyır, poetik ömrü az olur. Eksperimentlər hər vaxt özünü doğrultmur, bu cür hallara indi özünü təsdiq etmiş o zamankı gənclərin yaradıcılığında daha çox rast gəlinir. Bunlardan biri müstəqillik ərəfəsində poeziyaya gəlmiş Vaqif Cəbrayılzadədir. O, ilk şeirlərini "Vaqif Cəbrayılzadə", daha sonra "Vaqif Bayatlı", bir qədər sonra "Vaqif Bayatlı Odər" imzaları ilə dərc etdirmişdir. Vaqif Cəbrayılzadə-Vaqif Bayatlı-Vaqif Bayatlı-Odər sərbəst şeirlərinin arasında struktur, ideya, semantika cəhətdən böyük dəyişikliklər var və bu dəyişikliklər sərbəst şeirin inkişaf yolunu da şərtləndirir. Tənqidçi E.Akimova da bu fikirdədir ki: "V.Bayatlı Odər 70-ci illərin sonunda ədəbiyyata gəlsə də, poetik istedadı daha çox 80-ci illərdən etibarən parlağa, poeziyanın yenilik axtarışlarında Cəbrayılzadə imzası ilə sabitləşməyə başlamışdı" (1, s.298).

Vaqif Cəbrayılzadə məhz yeni ədəbi təcrübə üzərində ədəbiyyata gəlmişdir. Bundan başqa ən mühüm faktorlardan biri onun Qərb fəlsəfəsini yaxşı bilməsi idi. O, sərbəst şeirin dünyada ən görkəmli nümayəndələri Ş.Bodler, P.Varlen, K.Apolliner, P.Eluar, O.Mandelştam, M.Svetayeva kimi məşhur simaların yaradıcılığı ilə yaxından maraqlanır və onlardan tərcümələr edirdi. Bu illərdə şairin maraq dairəsi üçün sərbəst şeirin imkanları da tamamilə buna imkan verirdi. Burası həqiqətdir ki, V.Cəbrayılzadənin ədəbiyyata gəlişi ilə sərbəst şeir sferası yalnız mövzu baxımından deyil, semantika, struktur,

poetik düşüncə sistemi ilə də dəyişdi və yeniləşdi. İlk şeirlərinin birində ("Dağlardan da güclü") "Nə var, nə var bu dünyada/bir bala sərçənin/bir adam üstündəki/göyüzündən böyük?!" söz qrupları ilə yeni poetik semantika gətirmək istəyini büruzə verdi. Sərbəst şeiri təşkil edən misralar, misraları təşkil edən bənzətmələr və təşbehlər yeni idi. "Bir isti yay gecəsi /yağmur kimi sevdilər məni", "Su kimi torpağa çəkildi getdi", "gilənar yağış", "yosun-yosun saçlar" və s. fikir və ifadə modelləri sərbəst şeirin modifikasiyasını dəyişməyə xidmət edirdi. Onun şeirlərində sirayətədicə və təsirləndirici "ay işğına tutulmuş" mistik-lirik bir əhval-ruhiyyə var. "Bir bala çərçənin göyü" miniatur obrazı yeni şeirin gələcək obrazlarından birinə çevrildi. Şeirdə rəmzlərdən istifadə olunmuşdu; burada "...göy rəmzi, simvolik bir obraz idi və canlının ilkin, qeyri-məhdud yaşamaq imkanını göstərirdi. Bu, əslində azadlıq ideyasının poetik şəkildə ümumiləşdirilmiş, təbiətə fəlsəfi münasibəti əks etdirən bir məqam idi" (4, s.38).

V.Cəbrayılzadə ilk şeirlərindən başlayaraq xırda hisslərdən daha çox böyük problemlərdən yazdı. Onu düşündürən məsələləri poetik obrazlar vasitəsilə "danışdırmağı" bacardı. Müharibə və sülh problemlərini "Bir göyərçin qanadı altda", "Min illərin uşağı", "Ağ yaylıq ağ gündü oğul", "Bir ocaq başında" və s. şeirlərində poetik şəkildə ifadə edirdi. Ən əsası isə şair kiçik bir poetik bölgüdə bir lövhə yarada bilirdi. Bütün bunlar şairin poetik rəmzləri hesabına reallaşırdı. Sonrakı dövrdə də rəmzilik və simvollaşdırma V.Cəbrayılzadə poeziyasının əsas xüsusiyyətlərindən biri olur və yaradıcılığının bütün mərhələlərində müəyyən dəyişikliklərlə boy göstərir. Bu simvolların biri göy və göyüzdür. Bu obrazlar V.Cəbrayılzadə şeirinin ən işlək obrazlarındanıdır. "Sevgisi göyərdi şairlərin", "göyləri bir şairlər", "bir yarpaq göyüzü", "gözlərində solan o göyüzü", "şairlərin göyü", "yaşaran göyün altında" və s. simvolik obrazlar yalnız bir şeirində işlənmiş obrazlarından idi. Rus şairi M.Sevetayevaya yazdığı "Bir yarpaq göyüzü yaşar" şeirində də bu obrazdan istifadə edərək "Bu dünyada torpağından böyük olur/ancaq şairlərin göyü..." fikri ilə assosiativ uyğunluq yarada bilmişdi. Ümumiyyətlə, V.Cəbrayılzadənin insan obrazı sanki göylə bağlıdır, onunla yaşayır və nəfəs alır. Onun şeirlərinin ana xəttində insan-torpaq-səma üçlüyü ən başlıca xətt olur. Lirik qəhrəmanın xəyalı daim "göyüzü"ndə hərlənir, bir məkanın əbədi sakini quş da səmadan ayrı yaşaya bilmir. İnsan torpaqsız yaşaya bilmədiyini kimi, quş da səmasız yaşaya bilməz. Şair isə insanı da quş kimi göyüzündə təsvir və təsəvvür edirdi:

Öz gözündən uzaq, -
yoruldu quşun qanadları
Endi göy,
qalxdı dəniz (3, s.23).

Şairin "Bu göyüzündən o yana Tanrıyla öyünən körpə su", "Bütün kainat, bütün göyüzü – Tanrının qapısı ağızı", "Göyüzünün peyğəmbərin ayağı altına gəlməyi", "Hərənün öz eşqi boyda göyə çevirir Allah", "Göyüzündən – Allahın ayağı altından nurdən dənəlməyə", "Göyüzü yaşından ilahi doğma, üzü göz yaşəndan ilahi ətirli" və s. onlarla şeirlərində göyüzünə müraciət edilir, bəzən ideallaşdırılır, bəzən isə ondan canlı varlıq olaraq danışılır. "Göyüzü" şairin ən çox tapındığı məkan və ən çox müraciət etdiyi simvolik obrazlardandır. Bu cəhətdən "Göyüzünün peyğəmbərin ayağı altına gəlməyi" şeiri həm obrazların orijinallığı, həm də göyüzü semantikasının fərqliliyi cəhətdən olduqca zəngindir. Lirik qəhrəmanın toxuduğu "göyqurşağı" indi daha fərqli görünür, elə bil toxuduğu "göyqurşağı deyil, "nəsə /bu dünyada hər şeydən/daha gözəl, daha təzə,/həm elə bil görünür/həm də görünmür gözə". Lirik qəhrəman sanki başqa bir dünyanın adamıdır, burada hər şey Tanrıya bağlıdır:

Göyü toxuya-toxuya
O, eşqdən ağlayırdı,
O oxunmurdu daha,
ancaq bilmirdi göz yaş
çoxdan çatıbdı Allaha,
həm də bilmirdi, Tanrı
Tanrıqurşağı deyibdi
toxuduğunun adına,
o qurtaracaq bir göyüzü,
enib gələcək göylərdən
onun ayağı altına (2, s.18).

V.Cəbrayılzadənin şeirlərində göyüzü ilə yanaşı, paralel çıxış edən obrazlardan biri də Allahdır. Onun sovet dövründə şeirlərində az-az adı çəkilsə də, sonrakı proseslərdə, demək olar, şeirlərinin bu və ya digər şəkildə hamısında Allah adı çəkilir, ona müraciət olunur. Lakin bu heç də Allahın obrazını yaratmaq iddiasından irəli gəlmir, şairin belə bir məqsədi də yoxdur. Şairin bütün şeirlərindəki lirik qəhrəman Allahı dərk etməyə çalışır, ona doğru yol gedir. Onun qəhrəmanları Allaha aparan yolu axtarır, arayır. "İlahi yol" şeirinin qəhrəmanı "Hər an üzü Allaha tək bir yol olar ancaq./Allah görünməz, duyular ancaq", -deyimində olduğu kimi, ilahi qüvvəyə çatmağın yolunu arayır. Şairin bu şeirləri lirik qəhrəmanın (həm də şairin şəxsiyyətinin!) ruhi vəziyyətinin poetik detallandırılması kimi mənalanır. Bəzən şair cəmi bir neçə sətirdə ölüm, həyat, dünya ilə bağlı düşüncələrini qələmə alır və obraz yaradırdı. "Ölsəm, ölsəm, ölsəm,/ bir də min il sonra dirilsəm/bu dünyada hər şeyin sonunu bilsəm?!"-poetik bölgüsündə həyatın, dünyanın fəlsəfəsini açmağa çalışır.

V.Cəbrayılzadənin sərbəst şeirləri poetik struktur baxımından yeni və orijinaldır; sanki şair sözlər, ifadələr və söz qrupları ilə ilmə toxuyur. Buraya

nəyi isə əlavə etmək çətindir, yaxud buradan nəyi isə çıxarmaq, sökmək çətindir. Şeyrlərində hadisə və predmetlərin ən gözlənilməz əlamətlərini bədii mətnə gətirir və tamamilə yeni bədii təsvir və ifadə vasitələrindən istifadə edir. Şeirdə lirik qəhrəmanın daxili hiss və həyəcanları son dərəcə emosional və ekspressiv ifadələrlə verilir. Cümləni təşkil edən və fikri ifadə edən söz vahidləri bir-birilə yalnız qrammatik cəhətdən birləşmir, həm də semantik cəhətdən ona bağlı olur. Sərbəst şeirlərin çoxunda lirik qəhrəmanın sualları, həyəcanları görünür. Bu şeirlər çox zaman müstəqil əsər təsiri bağışlayır. Bəzi şeirlərində nağıl elementlərinə çox yer verilir. "Başsız atlılar" şeirində də folklor motivləri üstünlük təşkil edir. "Gəlirəm bir bulağa,/qara göz olmağa/qara daş olmağa/bir cüt göyərçinə/qardaş olmağa", - sözlərində bütöv bir nağıl aurası mövcuddur.

V.Cəbrayılzadə şeirə yeni funksionallıq gətirməyə çalışdı və şeirlərini də bu istiqamətdə yazmağa başladı. Onun fikrincə, şeir izah edilməməlidir, daha çox izah etməlidir. Başqa sözlə, şeir öz təsir gücü ilə şüuraltının işlədiyi və işlətdiyi dərinliklərə qədər bizə məlum dünyanı darmadağın edib yeni dünya açmalıdır. Şair şeirin missiyasını bu cür funksionallaşdırır: "Dünyada elə şeylər var/Gözlərin,/onları ancaq/Dünyada elə səslər var/qulaqlarını yumub eşidə bilərsən, onları ancaq/Dünyada elə sevgilər var/səninlə nəfəs alar,/sənin deyil ancaq,/onlar bir zamanlar,/sən bu dünyada olmayanda da,/səninlə bu dünyada yaşayacaq" (2, s.65). Bu cür mətnlər V.Bayatlı sərbəst şeirinə epik, nəsr elementləri gətirirdi.

V.Cəbrayılzadənin şeirlərində hər şey adilikdən çıxıb mistik bir auraya bürünür; həyat, dünya, ölüm ülvi duyğularla təsvir edilir. Hər bir sətir, yaxud sətir bölgüsünün özünün poetik məntiqi olur. Burada ümumiləşdirilmiş mühakimə olmur, fikir və hisslərin təbiiliyinə, ilkinliyinə müraciət olunur. Sərbəst şeirin strukturu V.Cəbrayılzadə yaradıcılığında yeni bir modelləşməyə çatır; poetik mətn fərqli bir harmoniya yaradır, sətirlər və poetik fikirlər arasında ölçüsüzlük yeni bir həddə çatır. Bu zaman poetik məntiqin necə tamamlanacağını əvvəlcədən kəsdirmək olmur. Şair hadisə və predmetlərin özünəməxsus əlaqə formalarını tapır və bunu təzadlı söz birləşmələri ilə estetik düşüncə qapsamı sərgiləyir. Şairin bədii mətni ardıcıl, davamlı, bəzən də süjetli şəkildə söylənir. İlk şeirlərindən olan "Unutdular məni, unutdular" şeirində olduğu kimi. Şeirin ilk bölgüsündə şair "könül bağladığım adamlar,/sirr verib sirrini saxladığım adamlar,/yanlarında ağladığım adamlar, dünya gələ, gedə/çıxmaz yadımdan", -deyə informasiya hazırlığı görür. Sonrakı ikinci bölgü də bu şəkildə davam edir: "əlhim əllərindən çəkilməmiş,/yıxıq könüllər tikilməmiş/qonur gözlərimə/qara torpaqlar tökülməmiş/unutdular, məni unutdular..." (3, s.26).

V.Cəbrayılzadənin bir çox şeirlərində mövzu ilə forma vəhdətdə çıxış edir; onun poetik lirik dünyasındakı sehrli, magik düşüncə bu zaman tragik

hadisə və predmetlərə baş vurur. Bəzən şeirlərinə qəhrəman olaraq bir tragik şəxsiyyəti seçir və böyük mətləblərdən söhbət açır. "Donurdu Hadinin əlləri" şeirinin baş qəhrəmanı da bu qəbildəndir. Böyük romantik şair Hadinin faciəli taleyini şeirinə qəhrəman seçməsi təsadüfi deyil. Lakin şair obraza ənənəvi kontekstdə yanaşmır, onun həyatının sadə bir detalı üzərində duraraq onun kimliyini bizə tanıdır. Hadini yetişdirən məmləkəti şair "Soyuğu başladı yetim bir məmləkətin,/Keçən ilin soyuğu qıçında/kasıb qaçıb gizlənmişdi/cındırının içində./Soyuq ayı dərisindən də keçirdi,/kasıbın cındırından keçmədi,\-Gözümüz aydın!/Kasıb soyuqdan küsüb!", - girişindən sonrakı bölgüdə də bu məmləkətdə baş verən hadisələr "kasıb-soyuq" simvolizmi davam edir. Belə zamanlarda ("hamı qaçıb gizləndə") "hətta şeytanın da ayağı" bu dünyadan çəkildə, "sınıq pəncərələrə tutulmuş qəzet kimi" dünyanın soyuğu şairlərə gəlir. Lakin nə etməli; şair sonrakı bölgüdə Hadinin donan əllərini burdan keçən atlının atının ağzında qızdırır, atlı atı qamçıladiqca atın ağzından çıxan od Hadinin əllərini qızdırır. Daha sonra Hadini ürəyinin yanından sata bilmədiyi şeirlərini çıxarıb şeirlərinə od vuran kimi təsvir edir; "orda əli ürəyinə dəydi,/orda ürəyi əlinin içində/əli ürəyinin içindəydi". Şair burada Hadinin ürəyi ilə xalq üçün yanan başqa bir şair – Sabirin ciyərini müqayisə edərək hər ikisini simvollaşdırır.

Müstəqillik ərəfəsində ədəbiyyata gəlmiş Adil Mirseyid 70-ci illərin sonu 80-ci illərin əvvəllərində öz poetik yolunu müəyyənləşdirir və tam olaraq fərdi üslubunu formalaşdırır. Lakin şairin nəşr edilən kitablarının hamısı 90-cı illərə aiddir. "Güzgüdəki adam" və "Bulud adam" şeirlər kitablarından sonra "Vernisaj adam", "Ay süvarisi", "Amor Fati" şeirlər kitabını nəşr etdirib. Bu müddətdə şeirləri ingilis, fransız, rus, ispan, eston və s. dillərə tərcümə edilmişdir. Onun şeirləri mövzu və ideyasına görə istər özündən əvvəlki, istərsə də müasirlərinin şeirlərindən fərqlənir. Şair şeirlərində demək olar ki, durğu işarələrindən istifadə etmir, şeirdə səs quruluşuna, yeni və orijinal bədii təsvir və ifadə vasitələrinə böyük əhəmiyyət verir. Durğu işarələrindən istifadə etmədiyi üçün şeirdə intonasiya əhəmiyyətli rol oynayır və durğu işarələrini intonasiya əvəz edir. Doxsanıncılar yaradıcılığında şeirlərinin xüsusi intonasiya təşkil etdiyi şairlərdən biri kimi, modernizm, fransız rəssamlığına meyili aşkar görünür. Bu isə şairin həm də rəssam olmasından irəli gəlirdi. Yaradıcılığının modernizm xüsusiyyətini önə çəkən tənqidçi Tehran Əlişanoğlu şairin "üslub-fənd vasitələrindən maksimum bəhrələnməsi"ni yüksək qiymətləndirərək belə bir qənaətə gəlir: "...Adil Mirseyidi də milli modernizmin yükünü hər biri özgə cür çəkən (həmincə) şairlərimiz arasında ayıran, fərqli-seçimli edən məhz budur" (5, s.145-146).

A.Mirseyid rəssamlıq təhsili aldığından şeirlərində poetik üslubla rəssamlıq üslubunun qovuşduğu baş verir; onun şeirləri sərbəstdə olmasına baxmayaraq, rəssamlıqda daha dərin kök salmış impressionizm, kubizm,

sürrealizm kimi avanqard rəssamlıq cərəyanlarının vəhdətinə malikdir. Şeirlərində tablo yaratmaq, portret qurmaq, insan peyzajları sərgiləmək başlıca yer tutur. Təsvir və ifadə vasitələri ilə rəssamlığın ifadə vasitələri qovuşuq şəkil alır. “Pəncərə ağac”, “bulud bahar” epitetləri bir tablo yaradır. Rəsmlərin, fırçaların, rənglərin tənhalığı içində yaratdığı şair tablosu elə özünün tərcümeyi-halının ifadəsidir. “Bu otaqda rəsmlərin fırçaların tənhalığı içində” onu ona “düşmənlər edən bir faciə xaosu”nu təsvir edir. Hər şey tabloda olduğu kimidir – “divar saatının əqrəblərindən” “vaxt süzülür damcı damcı”, “döşəmədə laxtalanır vaxtın qanı”. Şair “uzun güzgüdə ömrü boşuna umudlarla yaşamış bir adam”ın taleyini yazır. Bu adam “yalnızlıqdan sərxoşdu bu axşam”, “adama elə gəlir divar saatındadır canı”, “saat susan kimi o da öləcək”. Şair yenidən əvvəlki tabloya qayıdır və “yaradandan küsən” insanın portretini tamamlayır:

bahar bulud ağac pəncərə
tənhalıq rəsmlər fırçalar rənglər
vaxtın qanı damcı damcı damır güzgüyə
rənglərə fırçalara rəsmlərə ağ kətana
yaradandan küsmüşəm
məni xilas elə ana (6, s.25).

Adil Mirseyidin obrazları özünəməxsusdur, heç kiminkinə bənzəmir; bütöv bir obrazlar sistemidir. Bu obrazların görünüşü, düşüncəsi, təmsil olduğu düşüncə və qatlar tamamilə müxtəlifdir. Onun obrazlarında çağdaş dünyanın elementləri, xüsusiyyətləri var. Bu obrazlar milli ərazilər və xüsusiyyətlərlə yanaşı, dünyanın rənglərini özündə ehtiva edir; burada yapon, fransız, şərq düşüncəsi də özünü göstərir. Onun poetik obrazı özünü bir yerə bağlamır, dünya ilə yaşayır və nəfəs alır:

ah misirdə olaydım
çiməydim nil çayında
ordən məktub yazaydım
sənə yağmur ayında (6, s.78).

A.Mirseyidin poeziyası modernizm cərəyanının ən yaxşı nümunələrini özündə ehtiva edir. Azərbaycan ədəbiyyatında modernizmin başlanğıcı 60-cı illərdən başlasa da (60-cı illərdə ədəbiyyatda modernizm hadisəsi ilə bağlı tənqidçi Vaqif Yusiflinin fikirləri ilə biz də razılaşıırıq (9, s.244-248), 90-cı illərdə, yəni müstəqillik dövründə yeni mərhələyə daxil olur. Əslində bu dövrdə modernizm bütün parametrləri ilə poeziyada məhz Adil Mirseyid yaradıcılığı ilə öz əskini tapır. V.Yusifli də bu fikirdədir ki: “...Adil Mirseyid modernist təmayülün yeni dalğasını poeziyaya gətirməkdə mühüm rol oynadı” (8, s.358). Burada bir məsələni də qeyd etmək lazımdır. A.Mirseyidi modernist şeirin nümayəndəsi olmaqla yanaşı, həm də modernizm ədəbi cərəyanının nümayəndəsi hesab etmək olar. Modernist şeirlə modernizmin fərqləri isə çoxdur. Əgər modernist şeir özündə novator xüsusiyyətləri əks etdirirsə,

modernizm novatorluqla yanaşı, yeni bir “izm”in izi ilə gedir və mahiyyət etibarilə modernist şeirdən fərqlənir. Azərbaycan poeziyasında modernist şeirin nümayəndələri çox olsa da, modernizm cərəyanının nümayəndələri çox azdır. Tənqidçi-ədəbiyyatşünas Elnarə Akimova 90-cı illərdə yeni bir “izm” axtarıcılığını təsdiq edərək yazır: “1990-cı illərdən başlayaraq milli poeziyamıza modernist cərəyanların tətbiqi prosesi başladı. Poeziyanın bütünlüklə ritmi, avazı, düşüncə yönü “izm” axtarıcılığına doğru istiqamətləndi. Kommunist partiyasının... sosialist realizmi metodunun rəsmi hökümətinə bilmərrə son qoyulmasa da,.. bir-birindən fərqlənən müxtəlif yaradıcılıq metodu istiqamətini üzə çıxardı...” (1, s.388) Bu cəhətdən A.Mirseyidin yaradıcılığı modernizm cərəyanının xüsusiyyətlərinə cavab verir. Yaradıcılığa 80-ci illərdə gələn A.Mirseyidin şeirləri 90-cı illərdə milli poeziyanın ümumi axarından ayrılır və yeni bir stixiya ilə gedir. 90-cı illərin ictimai-siyasi təfəkkürdəki inkişafı poetik dərkətmənin yollarını və istiqamətlərini də dəyişməyə yönəltdi. Modernizm yeni poetik formalardan və bədii təsvir və ifadə vasitələrdən istifadədən daha çox həm də fikir cərəyanıdır. Məsələn, Vaqif Səmədoğlunun “XXI əsrə keçəcəyik bir azdan, keçmək olmur Arazdan” poetik birləşməsində modernizmin ifadəsini görmək mümkündür. Fikrimizcə, tənqidçi Tehran Əlişanoğlu A.Mirseyidi V.Səmədoğlu, R.Rövşən, V.Bayatlı ilə yanaşı, modernizmin nümayəndəsi olaraq təqdim etməkdə haqlıdır. A.Mirseyidin poeziyasında modernizm forma ilə yanaşı, düşüncə faktorunda da üzə çıxır. Məsələ heç də şairin şeirlərində durğu işarələrindən istifadə etməməsindən getmir, fikrin, poetik düşüncənin modernizm fəlsəfəsini özündə əks etdirməsindən gedir. Onun şeirləri modernizm estetikasının stereotipləri ilə qurulur, fikrin ifadəsində bu ədəbi cərəyanın xüsusiyyətləri hər cəhətdən özünü göstərir. “IN MEMORIAM”, “Kətan, yağlı boyalar”, “Kompozisiyalar”, “Sonatalar”, “Kapriçolar, “Güzgüdəki adam” “Paris motivləri”, “Vağzal eskizləri” və “Quma çəkilmiş rəsmlər” silsilə şeirlərində Avropa modernizminin yeni mərhələdə davamını görmək olur. Onun poeziyasında Qərbi modernizmi Şərqi təsviri sənət elementləri, eləcə də caz havası ilə zənginləşir. Onun modernizm cərəyanının nümayəndələri olan rəssamların əsərləri haqqında yazdığı “Modernizmin anatomiyası”, “Remnato Quttuzonun qırmızı rəngi”, “Dahinin qulağı... (Van Qoq və Qogen)” və s. məqalələri şairin özünün modernizm dünyasını da aydın göstərir. A.Mirseyid modernizmindəki bu qovuşuqluq poemalarının mövzu dairəsi, fəlsəfi-estetik dünyagörüşündə də görünür. “Caz”, “Payız hannibalizmi, “Cariqulum vitae” (tərcümeyi-hal və yaxud ömür salnaməsi), “Klassikal müzik for meditation” (klassik musiqi ilə meditasiya) və “Metropol rüyaları” poemalarında yeni poetik variasiyalardan istifadə olunur. Lirik qəhrəmanın “göydə ay yerdə ölüm//hara gedim mən gülüm” sualına “bir gün ölüm mələyim çıxacaq bir güzgüdən//eyni musiqini

dinləyəcəyik həmənlər”, - deyər cavab verir. Şairin gəlidiyi poetik qənaət orijinal poetik variasiyadır:

tenor saksafon
molbertdə yarımçıq bir kompozisiyon
hansı rəyada gizlənim ay çəkib aparmasın məni
söylə harda yuva qurum
yağmur yağmasın pəncərəmə
mən Pikassonun minotavru kimiyəm bu gecə
bu son sevda son umud
qəhr oldum məni unut (7, s.76).

A.Mirseyidin sərbəst şeirləri struktur və ideya baxımından mürəkkəbdir, ideya miqyası geniş və hüdudsuzdur; poetik fikrin ifadəsində dilin bütün imkanlarından istifadə edilir. Modernizm cərəyanında olduğu kimi, A.Mirseyidin şeirlərində də dünyanın, həyatın dərk edilməsi prosesi təsvir edilir. Çox zaman bu dərkətmədə həyatdan irəli gələn, yaxud şairin özünün yaratdığı fikrin, ideyanın qarışıqlığı, xaosu baş verir. Şairin poetik qəhrəmanı sanki böyük sarsıntı içərisində çabalayır, həyatın gərdisindən ümitsizləşir, qorxu hissi keçirir, poetik qəhrəmanları daim vəziyyətdən çıxış yolları axtarır. Bu şeirlərin hər birindən ölüm metafizik bir nəsnə kimi keçir. Allahından ölüm diləyən, lakin fikrini dəyişib hələ yaşamaq istəyən obrazın duasında şair ölümün insan üçün mahiyyətini açmağa çalışır: “səndən ölüm diləmişdim//allah mənə ölüm göndər demişdim” duasını “allah bağışla bəndəni//bu gecə öldürmə məni”, - deyər dəyişməyə məcbur edən nədir? Şair burada poetik qəhrəmanın iki obrazını yaradır. O, Allahın bir quludur, ancaq eyni zamanda da şairdir. O, özü də bilir ki, həm qul, həm də şairdir. Bu iki bir-birinə zidd qütblər poetik qəhrəmanı düşünməyə vadar edir: “qulamsa şairliyimi al məndən//şairəmsə gəl məni qul eləmə”.

Beləliklə, müstəqillik ərəfəsi Azərbaycan sərbəst şeirinin iki nümayəndəsinin yaradıcılığına nəzər saldıq. Bu şairlərin sonrakı yaradıcılığı da sərbəst şeirin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu dövr sərbəst şeiri özünün poetikası baxımından yeniləşir. V.Cəbrayılzadə və A.Mirseyid poeziyasında modernizm və postmodernizmin təzahürləri formalaşır. Bu şairlərin yaradıcılığı ilə həm də sərbəst şeirin poetik ifadə vasitələri zənginləşmiş, ritm və intonasiyası dəyişmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. *Akimova E.* Düşüncə zamanı ədəbi tənqid diskurs kimi. Bakı: Elm və təhsil, 2019, 600 s.
2. *Bayatlı V.* Yuyyumru bir eşq ilə. Bakı: Çinar-çap, 2008, 268 s.
3. *Cəbrayılzadə V.* Unudulacaq bütün sevdalar. Bakı: Yazıçı, 1986, 110 s.
4. *Ələkbərli N.* Ədəbiyyat və əbədiyyət. Bakı: Nurlan, 2009, 384 s.

5. Əlişanoğlu T. Şeirimizin gümüş dövründən fraqmentlər // Tənqid.net, 2011, №8, s.145-162
6. Mirseyid A. Bulud adam. Bakı: Vektor, 1996, 186 s.
7. Mirseyid A. Ay süvarisi. Bakı: Vektor, 2008,162 s.
8. Yusifli V. Poeziyanın yolları və illəri (1960-2000-ci illər). Bakı: Mütərcim, 2009, 404 s.
9. Yusifli V. Modernist şair Adil Mirseyid // Tənqid.net, 2012, №9, s.244-248

Redaksiyaya daxil olub 30.04.2022